

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет спеціальної освіти та соціально-гуманітарних наук
Кафедра спеціальної освіти

Допускається до захисту
Протокол від _____ № _____
засідання кафедри спеціальної освіти
Завідувач кафедри д.психол.н., професор
_____ Микита ПАНОВ
«___» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

АКТИВІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ ЗАСОБАМИ КАРТОК PECS

Виконавець:
студентка групи СОМ(л)-2
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Цветкова Вікторія Олександрівна
Керівник: к. психол. н., доцент
Анастасія ТУРУБАРОВА
Рецензент: Залановська Л.І.
Нормоконтроль _____ Анна КІРІЛЛОВА

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 87 с., 11 табл., 12 рис., 63 джерела, 4 додатки.

Об'єкт дослідження – комунікативна взаємодія батьків та дітей з розладами спектру аутизму.

Мета роботи – розробити та експериментально перевірити ефективність програми з активізації комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму засобами карток PECS.

Методи дослідження: теоретичні, емпіричні, математико-статистичні.

Розлади спектру аутизму – це наскрізне порушення розвитку, що має неврологічну природу, і виявляється у складнощах соціальної взаємодії, якісних розладах комунікації, стереотипних діях та інтересах. Розлади спектру аутизму характеризуються первазивними порушеннями в соціальній та емоційній поведінці та асоційовані з стереотипіями, порушеннями мовленнєвої функції соціальної комунікації. Однією із перших ознак порушень мовлення дітей з РСА є неповне використання мовних засобів комунікації.

Серед проблем сім'ї в якій виховується дитина з РСА є: важкі переживання, стреси, депресія, відчуття втрати сенсу життя тощо; дисгармонійні стосунки в сім'ї; суперечливість, непослідовність власної поведінці по відношенню до дитини; значні розбіжності членів родини у питаннях виховання; потреба батьків у відпочинку, хоча б короткочасному тощо.

РОЗЛАДИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ, БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВІДНОСИНИ, КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ, СІМ'Я, КАРТКИ PECS, АКТИВІЗАЦІЯ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Батьки являються однією із головних соціальних груп суспільства, яка найдовший період часу впливає на виховання та формування особистості дитини. Сучасна сім'я, що виховує дитину з розладами спектру аутизму, досить часто опікується такою дитиною протягом усього її життя.

Спосіб взаємодії з дитиною значною мірою залежить від батьківського ставлення. Дізнавшись діагноз дитини, батьки повинні переосмислити та змінити свої звички, цінності та своє ставлення до дитини. Це пов'язано з тим, що виховання дитини з розладами спектру аутизму вимагає зміни цілої структури укладеного способу життя родини, значних фізичних та матеріальних витрат.

Розлад спектру аутизму (РСА) – неврологічне захворювання, що характеризується низкою симптомів: повторюваною поведінкою та стереотипією мислення, пізнавальних інтересів, труднощами у побудові соціальних, стосунків рухової активності, ехोलалією. Труднощі адаптації дитини з РСА в суспільстві стають непосильною ношею для членів сім'ї. Така ситуація пояснюється реакцією соціального середовища та самих членів сім'ї на ритуальність поведінки, особливості психічних процесів, соціальну ізольованість дитини, що може виявлятися як в негативних настановах (осуд, зневага, уникнення), так і в нейтральних чи позитивних реакціях (співчуття, емпатія, жаль). Такий хід подій визначає якість життя сім'ї, ступінь її соціалізації, що проявляється у активності і мобільності активності її членів, особливостях внутрішньо-сімейних відносин, батьківській позиції та соціально-психологічному, емоційному здоров'ї родини. Аутизм є досить важким стресогенним чинником для сім'ї, який ускладнюється ще й тим, що діти з розладами спектру аутизму фізично є повноправними.

На початку ХХ ст. почали з'являтися перші наукові дослідження

проблематики дитячого аутизму. Таке захворювання, як розлад спектру аутизму за частотою, перебуває на четвертому місці серед різноманітних видів хронічної нервово-психічної патології у дітей після олігофренії, епілепсії та дитячого церебрального паралічу. Згідно із статистикою, показник поширеності аутизму в Україні, за офіційними статистичними даними, становить понад 1% від загальної кількості у державі.

На сьогодні проведено недостатньо досліджень, що стосуються переживань, потреб та специфічних психічних станів, які наявні у родинах, що виховують дітей із розладами спектру аутизму. Науковці Е. Пісула, Дж. Холройд, Д. МакАртур, М. Брістоль вважають, що батьки із дітьми з розладами спектру аутизму більшою мірою схильні до синдрому емоційного вигорання, аніж батьки дітей з іншими порушеннями. Такий стан виникає тому, що дитина із розладом спектру аутизму потребує систематичного догляду. Догляд та виховання такої дитини можуть викликати відчуття самотності, призводити до ізоляції та створювати враження, що витрачені на дитину сили не мають сенсу. Виховання такої дитини передбачає використання значних психологічних ресурсів, відсутність інтересів, які пов'язані з захворюванням дитини, а також фізіологічних, що вичерпуються у зв'язку головним болем, безсонням, порушенням кровообігу.

За останні 25–30 років проблему аутизму почали активно досліджувати. Свої праці їй присвятило багато лікарів та психологів: І. Ловаас, Я. Бікшаєва, О. Богдашина, В. Бочелюк, Л. Вінг, К. Островська, М. Панов, М. Ратгер, Т. Скрипник, А. Чуприков, Е. Шоплер, Д. Шульженко та ін. Впродовж останніх ста років ракурс дослідження цієї проблематики змінювався від клінічного до соціально-педагогічного. З другої половини ХХ ст., науковці все частіше звертають увагу на особливості сім'ї, в котрій виховується дитина із розладами спектру аутизму, її психолого-педагогічні проблеми. Дослідження таких зарубіжних учених як Дж. Холройда, Д. МакАртура, Р. Боума, Р. Швейцера, А. Багенхолма, К. Гілберга, С. Фісмана, Л. Вольфа свідчать про те, що аутизм зумовлює більше стресових ситуацій у родині, ніж інші порушення розвитку.

Проте, у працях дослідників не повною мірою описана специфіка міжособистісної взаємодії, ціннісно-орієнтаційні та емоційні аспекти ставлення батьків до дітей з розладами спектру аутизму. Ці питання у психолого-педагогічних дослідженнях залишаються недостатньо з'ясованими і потребують додаткового теоретичного та емпіричного опрацювання. Актуальним питанням є пошук шляхів активізації комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму.

Незважаючи на накопичені емпіричні дослідження щодо особливостей сімейного виховання дітей зі розладами спектру аутизму в науці залишається неповною мірою досліджено питання щодо шляхів активізації комунікативної взаємодії у сім'ях, які виховують таких дітей. Тому вищезазначене і обумовило вибір теми кваліфікаційної роботи у такій редакції «Активізація комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму засобами карток PECS».

Об'єкт дослідження – комунікативна взаємодія батьків та дітей з розладами спектру аутизму.

Предмет дослідження – картки PECS як засіб активізації комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму.

Мета дослідження – розробити та експериментально перевірити ефективність програми з активізації комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму засобами карток PECS.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми комунікативної взаємодії у сім'ях, які виховують дітей з розладами спектру аутизму в науковій літературі.
2. Розкрити сутність та структуру батьківсько-дитячих відносин з позицій зарубіжних та вітчизняних підходів.
3. Виявити особливості комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму.
4. Розробити та апробувати програму з активізації комунікативної взаємодії батьків та дітей з розладами спектру аутизму засобами карток PECS.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження:**

а) теоретичні: аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми та результатів практичних досліджень з даної проблеми: узагальнення та систематизація теоретичних та емпіричних даних;

б) емпіричні: спостереження за діяльністю дитини, психодіагностичні методи: методика діагностики батьківського ставлення (А. Варга і В. Століна), методика батьківських установок та реакцій Шефера «PARI», методика «Історія життя моєї дитини», «Діагностика розвитку спілкування з однолітками» І. Орлової, В. Холмогорової та «Яка дитина у взаєминах з оточуючими людьми?» Р. Нємова; констатувальний та формувальний експеримент; методи опрацювання даних: якісний та кількісний аналіз результатів дослідження, математико-статистичні методи опрацювання емпіричних даних.

Методологічне дослідження підґрунтя:

– становлять положення теорії мовленнєвої діяльності (М. Жинкін, О. Леонтєв, О. Лурія, В. Синьов);

– вчення про психологічні аспекти діагностики аномального розвитку дітей (Б. Зейгарник, С. Рубінштейн, А. Чуприков, Д. Шульженко та ін.);

– теорія про закономірності розвитку спілкування в онтогенезі і концептуальні положення про провідну роль мовлення у формуванні особистості дитини (Л. Галігузова, Н. Жукова, Я. Коломинський, М. Лісіна, С. Мещерякова, Т. Пироженко, Т. Рєпіна та ін.);

– наукові висновки про єдність вікових закономірностей при нормальному і аномальному психічному розвитку (Л. Божович, Л. Виготський, Т. Власова, В. Давидов, В. Бондар, В. Лебединський, В. Лубовський, Г. Семенович, Л. Фомічова, В. Синьов, М. Шеремет В. Тарасун, Д. Шульженко, та ін.);

– діяльнісний підхід до розуміння спілкування (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, М. Лісіна, Б. Ананьєв, Л. Петровська, та ін.);

– корекція і розвиток комунікативної сфери засобами карток PECS

(М. Кононова, У. Мельник та ін.).

Апробація результатів дослідження відбулась на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи» 26-27 жовтня 2023 року, м. Запоріжжя.

Дослідження проводилось на базі громадської організації «Запорізька обласна організація аутизм. Свідоме батьківство», м. Запоріжжя та центру реабілітації і розвитку дітей «Відкрий світ», м. Київ.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 87 сторінок, з них 68 сторінках основного тексту.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури та проведене експериментальне дослідження дозволили сформулювати наступні висновки.

1. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження комунікативної взаємодії у сім'ях, які виховують дітей з розладами спектру аутизму показав, що не тільки матері, а й батьки страждають від сімейної ізоляції та потребують кваліфікованої допомоги фахівців. Порушення у дитини з аутистичним спектром комунікативної функції, небажання встановлювати емоційний контакт з батьками призводить до грубої дезорганізації дитячо-батьківських відносин.

У дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра спостерігається недорозвиток комунікативно-пізнавальних здібностей. При цьому, завдяки яскраво вираженим здібностям до наслідування поведінки найближчого дорослого, у них утворюється ціла система поведінкових штампів, якими вони користуються у відповідних, заучених ситуаціях. При заміні одного з параметрів такої ситуації (місце виникнення, склад партнерів, наявність незнайомих сильних подразників тощо), заученими штампами не користуються. Тому, комунікативні навички дошкільників з розладами аутистичного спектра перебувають узагальмованому стані та характеризуються значною затримкою у формуванні невербальних засобів спілкування, а також мовленнєвого розвитку, що проявляється системним недорозвитком усіх його сторін. Подальше становлення мовлення відбувається специфічно і має ряд особливостей, зокрема, варіативність та нерівномірність мовленнєвого розвитку, недостатнє розуміння зверненого мовлення, використання ехолалій, наявність неологізмів, перестановка займенників, використання незвичайної інтонації, відсутність звернення висловлювання до співрозмовника з метою комунікації, що виступають основою адаптації дитини до комунікативного середовища.

2. Батьківсько-дитячі відносини – це безперервні й тривалі міжособистісні стосунки, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини,

так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини. Враховуючи погляди Е. Шефер та Р. Белл структура батьківсько-дитячих відносин з позицій зарубіжних вчених складається з двофакторної моделі батьківського ставлення визначають емоційне ставлення до дитини («прийняття – відхилення») та стиль поведінки з нею («автономія – контроль»). Щодо структури з точки зору вітчизняних підходів, то А. Варга виділяє трифакторну модель, яка охоплює когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти.

3. Виходячи з результатів констатувального етапу експерименту, можна стверджувати, що у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму експериментальної та контрольної груп комунікативні цілі досягаються дитиною без участі мовлення, тому вербальний і невербальний розвиток перебуває у загальмованому стані: немає стимулу для становлення комунікативних навичок. Визначено, що у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму рівні сформованості комунікативних навичок перебувають на низькому та середньому рівнях. В цілому прояви комунікативної взаємодії дітей з розладами спектру аутизму характеризуються:

- байдужістю до дій дорослого, дитина не дивиться на дорослого, не помічає його;
- дитина не звертається до дорослого, не прагне привернути його увагу;
- дитина першою не вступає у взаємодію, починає виявляти ініціативу лише після того, як дорослий проявив активність або за участю дорослого, найчастіше чекає ініціативи дорослого;
- дитина іноді відгукується на пропозиції дорослого зробити що-небудь разом з дорослим, але пропозиція віддати іграшку дорослому викликає протест;
- дитина не виражає мімікою своїх почуттів; у дитини відсутній лепет, дитина не вимовляє слів, іноді видає виразні звуки та звуконаслідує дорослого.

4. Метою програми з активізації комунікативної взаємодії дітей з розладами спектру аутизму засобами карток PECS є формування нових та

вдосконалення наявних засобів, навичок комунікації, навчання застосувати їх у різних ситуаціях спілкування, збагачення комунікативного досвіду дитини з розладами спектру аутизму. В ході формувального етапу експерименту робота проводилася над формуванням вміння висловлювати базові комунікативні функції, використовуючи вербальні та невербальні засоби комунікації. Формування комунікативних навичок проходило в індивідуальній формі. Закріплення певного досвіду комунікативної взаємодії в малій групі здійснювалося тільки тоді, коли дитина могла самостійно використовувати його при взаємодії з дорослими.

Після впровадження програми показники комунікативної взаємодії дітей з розладами спектру аутизму та батьків покращилися. Трьом дітям (60%) експериментальної групи притаманний середній рівень розвитку комунікативних якостей дошкільника та ще двом (40%) – високий. Визначено, що у більшості дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму рівні сформованості комунікативних навичок перебувають на середньому рівні. Завдяки розробленій та апробованій програмі активізувалась комунікативна взаємодія дитини з РСА з батьками, активізувалась її участь у корекційно-педагогічному процесі, підвищився рівень комунікативних навичок, виникла ініційована комунікація, ініціатором якої є сама дитина. Після проведення формувального етапу дослідження спостерігались позитивні зміни у ставленні батьків до дітей. Більшість батьків експериментальної групи, які виховують дітей з РСА виявляють інтерес до справ і планів дитини, допомагають їй. У більшості батьків відсутнє прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особистісну та соціальну неспроможність. Батьки оцінюють розвиток дитини з РСА згідно до свого віку, намагаються довіряти своїм дітям, не дорікати за неуспішність та неумілість. Батьки не ухиляються від вирішення проблем, які виникають у них з дитиною, намагаються знайти компромісне рішення. Батьки вважають, що потрібно помірно обережати дитину від розчарувань, тяжкої праці, складних ситуацій. В установках батьків домінує уявлення, що вони повинні давати дітям певну свободу, не намагаються надмірно втручатися у світ дитини.